

Sebeup ve Sonuqlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rihle fî Talebi'l-Hadis)

Doç. Dr. Habil Nazlıgöl

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı

habilm@erciyes.edu.tr

Özet

Kısaca "rihle" olarak isimlendirilen hadis yolculukları Müslümanlar açısından hicri ilk üç asrın en maruf ve meşhur ilmi faaliyetlerinden olmuştur. Bu yolculuklar sonucunda İslam Dünyasına dağılmış bulunan hadis malzemesi hadis kitaplarında toplanmış ve ardından telif ve tasnif edilmek suretiyle hicri üçüncü asır hadis sahasında altın çağını yaşamıştır. Bu faaliyetler sayesinde bölgeler arasında ciddi kültürel alışverişler yapılmış, Sünnetle kurulmuş temel İslam kültürü tüm Müslüman bölgelere yayılarak Müslüman kimliğini oluşturmuştur.

Bu ve daha birçok sebepten bu faaliyetleri her dönemde yeniden okumak ve değerlendirmek gereklidir ve bu çalışmanın temelini de bu çaba oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rihle, Sünnet, Hadis, el-Hatib el-Bağdâdî, Hadiste Te-sebbüt

Abstract

The hadith journeys with Cause and Consequences

The hadith journeys which in short is called "Rihla" has become one of the most well known and famous scientific activities during the first three centuries after Higrâh, from the Muslim point of view. As a result of these journeys the hadith material which were scattered throughout the Islamic World were collected in hadith books .then compiled and classified thus leading to the golden age in the third century after Higrâh. Thanks to these activities important cultural exchanges were made between various regions and Islamic culture which was based on Sunnah (practices and rules derived from the Prophet's way of life and teachings) was spread to all Muslim regions forming the Muslim identity.

Because of this and many other reasons it is vital to re-read and evaluate these activities once more at every age. This present study is the fruit of such consideration.

Key Words: Rihla, Sunnah, Hadîth, al-Hatîb al-Bağhdâdî, Soundness of Hadîth

Giriş

Bu makalemizde hicri ilk üç asırda İslam kültür tarihinin sonuçları bakımından en önemli ilmi faaliyetlerden biri olan hadis yolculuklarını sebep sonuç ilişkisi içerisinde yeniden ele almak ve değerlendirmek istiyoruz.

“er-Rihle fi talebi'l-hadis” olarak da isimlendirilen, zamanının en yaygın, en aktif ve en meşakkatli öğrenim, öğretim, derleme, taşıma ve aynı zamanda denetim faaliyeti olan bu çabaların yararlı sonuçları sadece hadisle sınırlı kalmamıştır. Başta tarih, siyer, meğâzî olmak üzere İslami ilimlerin hemen her alanında kuvvetli tesirleri, hemen her alana sağladığı katkılarla çok gözde ve övülen bir faaliyet olarak da nitelenmiştir.

el-Hatib el-Bağdâdî (392–463/1002-1071) hadisçilerin hadis öğrenim ve öğretimi uğruna yaptıkları yolculukları anlatan kitabına “İlim Çin’de de olsa arayıp bulun. Çünkü ilim talebi her Müslüman erkek ve kadına farzdır.” hadisinin varyantlarını vererek başlamaktadır.¹ Hadis ilminin en mühim simalarından birinin zayıf olduğu iddia edilen² böyle bir rivâyetle eserine başlaması boşuna olmasa gerektir.

İslam dini nas temelli bir dindir. Bu temel Allah’tan Resulüne ulaşan buyruklar ile Hz. Peygamberin bunları tatbiki, izahı ve Kur’an’da bulunmayan bazı hükümleri koymasıyla oluşmuştur. Bunlara da nas denildiği malumdur. Kur’an temelli naslar vahyin başladığı ilk günden itibaren yazılıp ezberlenerek şüphe ve endişeye mahal bırakmayacak bir sağlamlıkla kayıt altına alınmıştır. Esasında İslam dininin sarsılmazlığı ve çekiciliği, vahyin orijinalliğinin korunmuş olmasından yani bu sağlam temelden kaynaklanmaktadır.

Dini nasların bir başka kaynağını oluşturan sünnet verileri, diğer bir deyişle hadisler, Kur’an nassları gibi olmasa da, erken dönemlerden itibaren o günlerin imkânları ve bilimsel anlayış ve geleneklerine göre, örneğin tarihi rivâyetlerle karşılaştırıldığında oldukça sağlam, orijinal yol ve yöntemlerle korunmuş ve aktarılmıştır. Bununla birlikte hadis; İslam kültür geleneğinde kaynağının farklılığı ve çokluğu, kaynağından veya kaynaklarından sadır olduğu anda kayıt altına alınmamış olması, nakli ve kullanımı anda orijinal metnin çoğu kez maksut olmayıp mananın bilinmesiyle yetinilmiş ol-

¹ el-Hatibu'l-Bağdadî, **er-Rihle fi Talebi'l-Hadis**, 71-78 , Not : Kullanılan kaynakların tam künyesi kaynaklar kısmında verileceğinden dipnotlarda kısaltılarak kullanılmıştır.

² Eseri tahkik eden Nureddin İtr’in verilen sayfalarındaki tahkiklerinde hadisin varyantları ve sıhhati konusundaki veri ve tartışmaları detaylı bir şekilde vermektedir.

ması ve benzeri nedenlerle sünnet kaynaklı nass ve rivâyetler geneli itibarıyla Kur'an nassı gibi sağlam görülmemiştir.

Sübutu, sıhhati ve tespiti itibarıyla Kur'an naslarından farklı yönleri bulunmakla birlikte, sahihliği ispatlanabilen sünnet verileri yani sahih hadisler, en az Kur'an nasları kadar muteber addedilmiştir. Müslümanlar üzerinde etkisi ve bağlayıcılığı olmakla birlikte hadislerin ekserisinin sübutu sübjektiftir. Bu nedenle de kötü niyetli insanların emellerine ulaşmada kullandıkları istismar kapısını oluşturmuştur. Bunun doğal sonucu olarak hadis kullanımında sağlamcılık, hadis kullanacak olan Müslümanların takip ettikleri ilmî usul ve gelenek haline gelmiştir.

Bu usulü oluşturan temel unsurların ana ilkelerini, sahabenin Kur'an'ın cem'i faaliyetlerindeki uygulamalarında görebilmekteyiz.³ Müslüman Arapların ilk yazılı kültürü ve kitap tecrübesi Kur'an'dır. Müslüman idareci ve âlimlerin yoğun ve titiz çalışmalarıyla Kur'an metinleri dikkatli ve otantik bir şekilde derlenmiş ve iki kapak arasında bir araya getirilmiştir. Mushaf'ta yer alacak metnin veya metinlerin tespitinde ciddi şartlar ileri sürülmüş, getirilen metinlerin Kur'an'a aidiyetini test için farklı yöntemler uygulanmıştır. Getirilen sözlü veya yazılı metinlere uygulanan güvenlik yöntemlerinin en yaygını getirilen metnin vahiy olduğuna dair iki şahit istenmesi olmuştur.⁴ Bu uygulamayı rivâyetlerin kabulü için de icra eden ve şahidi bulunmayan rivâyetleri kabul etmek istemeyen birçok sahabe bulunmaktadır. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in uygulamaları aynı zamanda idareci ve toplum önderi olmaları nedeniyle dikkat çekici olmuş, kaynaklarda yer almıştır.⁵

Kur'an'ın metninin tespitinde gösterilen bu ciddiyet, hadiste de gösterilmiştir. Hadiste tesebbüt çabalarının göstergelerinden biri, bir hadisi değişik kaynaklardan elde etme, farklı rivâyet ve varyantlarını derleme çabalarının varlığıdır. Hadisçi âlimler bir rivâyeti elde etmek veya bilinen bir rivâyetin farklı ve az bilinen kaynaklarına ulaşabilmek veya onu daha çok kaynaktan rivâyet izni alarak rivâyet edebilmek için yoğun ve takdire şayan çabalar sergilemişlerdir.⁶ Hadis toplama gayretlerini "*ilim talebi uğrunda yolculuk*" olarak niteleyen hadisçiler, kendi muhitlerinin hadis şeyhi veya şeyhleriyle

³ Kur'an'ın cemi ile ilgili rivâyet ve faaliyetler için bakınız: Ayşe Açıkel, **Kur'an'ın Cem'i İle İlgili Rivâyetler Ve Tahlili**, s. 1-127, basılmamış yüksek lisans tezi, Kayseri, 2007

⁴ İbn Ebi Davud, Ebu Bekr Abdullah, **Kitabu'l-Mesahif**, tahkik, Arthur Jeffery, Mısır-1936, s. 5-8

⁵ Malik b. Enes, **el-Muvatta**, İstanbul-1992, Zekat 17/42; el-Hâkim, Ebu Abdillah, **Marifetu Ulumi'l-Hadis**, Kahire-Mektebetu'l-Mütenebbi, s. 15-17

⁶ el-Hatibu'l-Bağdadi, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, tah. M. Said Hatiboğlu, Ankara-1991, s. 3-16.

yetinmemişlerdir. Hadis için seyahat etmeyen, elindeki hadis kaynağı veya kaynaklarıyla iktifa eden, kısacası az kaynağa razı olanların bu tutumu, birçok hadisçi tarafından gayretsizlik olarak değerlendirilmiş ve hoş karşılanmamıştır. Nitekim hadisçiler nezdinde meslekte olgunluk derecesine ulaşmanın yolu da rihle'dir? Buna mukabil İbnu'l-Cevzi (ö. 597/1201) hadisçilerin, farklı varyantlara ulaşma uğrundaki aşırılıklarını lüzumsuz, bu uğurdaki çabalarıyla öğünmelerini de şeytanın onlara telkin ettiği bir yüklenme, üzerlerinde icra ettiği hile ve aldatmaca olduğunu ifade etmiştir.⁸ Olayın bu şekilde algılanması ve ifadesi hadisçilerin hadis derleme işine mübalağalı bir önem atfettiklerini ispat eder niteliktedir.

Bir rivâyetin eldeki varyantıyla yetinmemeyi hadis mesleğinin geleneği haline getiren hadisçiler, bu geleneklerini tedvin ve tasnif sonrası çalışmalarında bile devam ettirmişler, bu amaca yönelik cem, tahriç ve istidrak kitapları yazmışlardır. Hadisçilerin bu gayretlerini sebepsiz ve boşuna bir uğraşı gibi görmemek gerekir. Şuurlu ve akıllı insanların bilerek ve sistemli bir şekilde yaptıkları her işlerinde mutlaka bir maksatlarının olması gerektiği gibi, hadis âlimlerinin bu çabalarının ardında da önemli amaçlar bulunmaktadır. Muhtemelen bu amaçların en mühimlerinden biri, sünnetle ortaya konan ve hadislerle kendilerine kadar ulaşan dini bir olguyu hususi çerçevesi içerisinde anlama çabasından ibarettir. Biz de sünnetin anlaşılmasında, bir hadisin veya bir konu çerçevesindeki hadislerin varyantlarını derleme usulünü hâlâ en uygun yöntemlerden biri olarak değerlendiriyoruz. Bu nedenle hadisçilerin hadis için rihle geleneklerini sebepleri, hedefleri ve sonuçlarıyla yeniden değerlendirmek ve üzerinde durmak istiyoruz.

a. Hadis Yolculuklarının Başlaması ve Sebepleri

Göçmek, bir yerden bir yere gitmek ve benzeri anlamları bulunan ve *ra-ha-le* kökünden türeyen *rihle* kelimesi, tarihi süreçte hadisin bir ıstılahı ve hadise özgü bir kelime haline gelmiştir. Hadis öğrenimi, öğretimi ve derlenmesi için yapılan çaba ve yolculuklar hadis tarihinde genel isimlendirmeye "rihle" olarak isimlendirilmiş, bu isimden hareketle hadisçilere *rahhâl*, *rahhâlûn* adı da verilmiştir. İstenilen hadise veya eldeki bir hadisin farklı varyantlarına ulaşmak amacıyla yapılan seyahatlerin, yaygın bir uygulama özelliği göstermese ve kaydedilebilen bir iki örnekten ibaret kalsa da sahabe döneminde başladığı söylenebilir.

⁷ el-Hatib, er-Rihle, s. 89

⁸ İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Telbisu İblis*, Beyrut- ty, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, s. 114-116.

Nâzil olan ayetlerden, meydana gelen hadiselerden, Hz. Peygamberin yaptıkları ve söylediklerinden zamanında haberdar olabilmek amacıyla sahabeden bir kısmının Hz. Peygamberin sağlığında nöbet usulüyle O'nu takip ettikleri, bu amaçla uzak yerlerden Medine'ye geldikleri bilinmektedir.⁹ Cabir b. Abdillâh'ın Abdullah b. Üneys'ten kendisine ulaşan bir hadisi, tahkik imkânı ortadan kalkmadan önce kaynağından öğrenebilmek gerekçesiyle hususi bir deve satın alarak Medine'den Şam'a kadar bir aylık yolu gidip dönmesi, rihlenin sahabe dönemindeki örneklerinden sadece birini oluşturur.¹⁰ Bir diğer örnek ise Ebu Eyyub el-Ensari'nin bir hadisi sormak amacıyla Medine'den Mısır'da bulunan Ukbe b. Amr'ın yanına gelmesi ve öğreneceğini öğrendikten hemen sonra geri dönmesidir.¹¹

Sahabe döneminde başlayan bu gelenek, sonrasında da yaygınlaşarak devam etmiş, hadisçilerin mesleki geleneği, hadisçilik yolunun gereklerinden ve onların ilim elde etme yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Geleneğe uymayan, sadece kendi bölgesinin veya çevresinin birikimiyle hadisçilik yapmakla yetinenler kınanmıştır. Yahya b. Main (158-233/775-848) derki: *"Şu dört kişide olgunluk bulunmaz ve onlarla ünsiyet kurulmaz. Bunlar: Güvenlik görevlisi (sahibu'd-derb), yargıç mübaşiri (munadî'l-kâdî), yeni yetme genç ve kendi beldesindekileri yazmakla yetinen ve hadis için seyahatte bulunmayan (mütehad-dis) kişidir."*¹² İbnu's-Salah'a (ö. 643/1246) göre de: *"Hadis öğrencisi kendi beldesindeki âli isnadlara ve elde edebileceği hadis bilgilerine ulaştıktan sonra başka bölgelere de rihlelerde bulunmalıdır."*¹³

Bu köklü hadis geleneğini I. Goldziher (1850-1921) şöyle tavsif etmektedir: *"Belirli bir bölgenin âlimleri kendi bölgelerinde hadis alanındaki boşlukları doldurmak isterlerse diğer bölgelerde yaygınlık kazanmış hadisleri tanımak üzere seyahate çıkmaktan başka müracaat edebilecekleri bir kaynak bulunmamakta idi. Hadisin kabul edilebilirliği için istenen ve gelenekler tarafından da onaylanan usul arzulanan hadislerin râvîlerce bizzat araştırılmasını gerekli kılıyordu. Ancak bu sayede elde ettikleri sözleri kendi adlarına rivâyet edebilirlerdi. Hadis bütün bir isnad ile birlikte teslim alınır ve o zaman râvîler zincirinin son halkasına kendi adını ekleme hakkı elde edilirdi. Hadisleri başka bir şekilde almak gayri tabii sayılırdı. Sahih diye nitelenen bir rivâyete sahip olabilmek için onun taşıyıcısı olan kişilerce bulunmuş olmak zorunlu idi. Doğrudan doğru-*

⁹ el-Buhârî, İlm 7

¹⁰ el-Buhârî, Edeb s. 287-288

¹¹ el-Hatib, Rihle, 118-119

¹² el-Hatib, Rihle, 17

¹³ İbnu's-Salah, 222

ya mühim şahsiyetlerin ağzından veya onlardan rivâyetleri alma şansı elde etmiş kimselerden hadis toplamaya ve müteakiben onları muhafaza edip nakletmeye büyük önem atfedilmişti. Bu isteğin tatmini için birçok seyahatler gerçekleştirildi. Hadis toplama arzusuna yönelik olarak birbirine çok uzak bölgeler arasında bu tür seyahatler vesilesiyle cereyan eden büyük değişimin örneklerini burada sıralamak gereksiz olacaktır. Gayretli kimseler İslam dünyasını bir uçtan öbür uca Endülü's'ten Orta Asya'ya hadisleri toplayıp dinleyicilerine aktarabilmek için dolaşıp durdular. İşte bu, pek çok muhtelif bölgeye dağılmış olan hadisleri sahih haliyle elde etmeyi mümkün kılacak tek yol idi. Rahhale veya el-Cevval gibi yüceltme ifadeleri ancak otorite oldukları herkesçe kabul edilen çok az sayıdaki muhaddise verilmişti. Bu kimseler bütün bu ülkeleri, dünyayı gezip görmek veya tecrübe kazanmak için değil, tıpkı hiçbir dala besin toplama amacının dışında konmayan kuşlar gibi, sadece her bölgedeki hadis hafızlarını görmek, onlardan hadis dinlemek ve istifade etmek için dolaştılar.”¹⁴

Hadis/sünnet, Hz. Peygamber'e nispet edilen bir tanımlamayla insanları sapıklıktan kurtaracak ve hidayete erdirecek iki temel emanetten biridir.¹⁵ Emanete riayet için mümkün olduğu ölçüde emanetin tespiti ve koruma altına alınması gerekli görüldüğünden, Hz. Peygamber sonrasında yoğun bir rivâyet, rivâyet tespiti ve derlemesi faaliyeti başlatılmış ve gittikçe genişleyen dalgalar halinde yayılarak asırlarca sürdürülmüştür. Bunun için zorluklar ve sıkıntılarla dolu yolculuklar, meşakkatler ve mahrumiyetler göze alınmıştır. Hadisçiler hadis derlemek için gösterdikleri çabaları kendileri için bir övünç vesilesi olarak gururla zikretmektedirler.¹⁶ Hadis yolculuklarının kayda değer bazı sebepleri şöyle zikredilebilir:

1. Hadis ve varyant derleme seyahatlerinin ana nedenlerinden biri, belki de ilki onun dindeki büyük otorite ve yaptırım gücüdür ve bu gücü de doğrudan Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'den almaktadır. Bu nedenle inananlar öncelikle âsâra yani hadislere uymalıdır. Nitekim Süfyan-ı Sevri (97-161/716-778) bunun önemini vurgulamak maksadıyla üç kere tekrar ederek “*Din âsâr (yani hadis veya rivâyet) ile dir rey ile değil. Din âsâr ile dir rey ile değil. Din âsâr ile dir rey ile değil.*” Demiştir. Evzai (88-157/707-774) ise “*İnsanlar seni dışlasa da sen selefın asarına sarıl, kişilerin süslenmiş sözlerinden ve görüşlerinden sakın. Böylece işler hallolur ve sen de hak üzere olursun.*” demektedirler.¹⁷ el-Hatib el-

¹⁴ Yücel, Ahmet (Editör), *Oryantalistlerin Gözüyle İslam Yaklaşımlar Örnek Metinler*, İstanbul-2003, s. 51-54.

¹⁵ Malik, Muvatta, s. 899

¹⁶ el-Hâkim, Marife, s. 9-11; el-Hatib, Şeref, s. 60-61

¹⁷ el-Hatib, Şeref, 6-7.

Bağdâdî (392-463/1002-1071) ye göre ise ilimlerin en şerefli olanı hadis bütün İslami ilimleri kapsamaktadır. Dinin ana temellerinden birinin zayıf olması için de derlenmesi gerekmektedir.¹⁸

Hadislerin öğrenilmesi, öğretilmesi ve nakledilmesinin, birçok rivâyetle yüz ağartan güzel bir iş, Allah'ın rızasına erdiren bir uğraşı, her müslümanın görevi olarak nitelenmesi ve hiç olmazsa kırk hadis öğrenilmesinin tavsiye ve teşvik edilmesi¹⁹ hadis derleme yolculuklarına hız veren dini amillerden olarak görülebilir.

Hadisin sıhhati ve güvenilirliğinin garantisi olduğundan onun ayrılmaz bir parçası olan isnad da dinden sayılmış ve rihlelerin temel amaçlarından biri olan isnad ve rical araştırmaları da dini bir görev olarak addedilmiştir. Nitekim Sufyan es-Sevrî (97-161/716-778) *"İsnad müminin silahıdır, silahı yanında olmazsa neyle savaşıyor."* demektedir. Abdullah b. Mübarek ise (118-181/737-798) isnad hakkında: *"Bana göre isnad dindedir eğer isnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi. Dini bir emri isnadsız kabul eden merdivensiz duvara tırmanmaya çalışan gibidir."*²⁰ diyerek onu tamamlar. Ebu Said el-Haddad (ö. 221/836) ise *"İsnad merdivene ve basamaklarına benzer. Basamaktan ayağın kayarsa düşersin"* demek suretiyle isnad araştırmalarının önemini vurgulamaktadır.²¹ Hülasa, hadis için çalışmak doğrudan dini bir hizmettir ve şerefi çok yücedir. Bu yüceliğe ulaşmak uzun seyahatler de dâhil olmak üzere her türlü riski göze almaya değer niteliktedir.

2. Hadisçilere göre hadis gibi şerefli ilimle meşguliyet, rivâyetleri araştırma ve derleme gayreti çok önemli ve onurlu bir iştir. Bu gayret içerisinde olan hadisçiler de Allah'ın tayini ile dinin erkânı ve yenilmez savunucularıdır.²² Çirkin bidatlerin yıkıcıları,²³ Allah'ın yeryüzünde güvendiği insanlar,²⁴ Nebi ile ümmet arasındaki vasıtalar,²⁵ Rasulullah'ın halifeleri ve dininin koruyucularıdır. Onlar Hz. Peygamberin vasiyet ettiği insanlardır. Nitekim bu durum şu rivayette gayet sarıhtır: Ebu Harun el-Abdi (ö. 134/752) der ki: *"Biz Ebu Said el-Hudri'nin yanına geldiğimizde bize: "Merhaba ey Rasulullah'ın vasiyet ettiği kişiler." dedi. Biz de Rasulullah'ın vasiyeti ne demektir dediğimizde dedi ki:"*

¹⁸ el-Hatib, Takyidu'l-İlm, 64-65

¹⁹ el-Hatib, Şeref, 13, 15, 16, 18, 25, 26, 27

²⁰ el-Hatib, Şeref, 41-42

²¹ el-Hatib, Şeref, 42

²² el-Hatib, Şeref, 8-10

²³ el-Hatib, Şeref, 8

²⁴ el-Hatib, Şeref, 9

²⁵ el-Hatib, Şeref, 8.

Rasulullah buyurdu ki: *“Benden sonra size benim hadislerimi soran insanlar gelecektir. Onlar geldiğinde onlara iltifat edin, hadisleri öğretin ve onlara hayrı tavsiye edin.”*²⁶

Ayrıca okudukları ve yazdıkları salâvatlar nedeniyle hadisçilerin Hz. Peygamber yanındaki durumları da oldukça yüksektir. İbn Mesud’dan gelen rivâyete göre Hz. Peygamber: *“Kıyamette bana en yakın ve yanımda en değerli olan insanlar bana en çok salâvat okuyanlardır.”* buyurur. Bu insanlar da muhaddislere göre tabi ki hadisçilerdir. Yine rivâyete göre hadise dair kitap yazan ve bu eserdeki rivâyetlere salâvat ekleyen kişi, bu eserden istifade edildikçe hem insanlardan hem de meleklerden salât ve dua almaya devam edecektir.²⁷

Hadisçiler, Hz. Peygamber’in mirası olan sünnet ve hadisin nakli ve öğretimiyle meşgul olmaları, hadis için meşakkatli seyahatleri göze almaları ve benzeri nedenlerle olsa gerek, kendilerini gerçekten üstün görür olmuşlardır. Yine kendilerini, kurtuluşa eren fırka,²⁸ Hz. Peygamber tarafından gelecekte ortaya çıkacakları bildirilen ve övülen garipler,²⁹ ve nihayet bidatlerin sünnete dönüşmesini engelleyip bidatlere karşı sünni düşüncenin sigortası³⁰ olarak nitelemekten çekinmemişlerdir.

Hadisle uğraşmanın, bu uğurda sıkıntılara ve fedakarlıklara katlanmanın kişiyi ayrıcalıklı kılacağı düşüncesi rihlelerin zorluklarını göze aldırılmıştır. Nitekim hadisçiler, hadisin isnadı vasıtasıyla isimlerinin, Rasulullah’ın veya sahabenin adıyla birleştiğini, aynı isnadda ve aynı paragrafta yer aldığını, bunun da kendileri için büyük bir şeref ve ayrıcalık olduğunu övünçle vurgulamışlardır.³¹

Bazı muhaddisler kendilerini ve yaptıkları işi mübalağalı bir tarzda öven rivâyetlere eserlerinde yer vermişlerse de bunları ihtiyatla karşılamak gerekir. Şu rivâyet bunlardan biridir *“İbn Abbas der ki: Ali b. Ebi Talib’i şöyle derken işittim: Rasulullah bir gün bizim yanımıza geldi ve Allahım halifelerime merhamet eyle diye dua etti. Biz halifelerin kimdir ya Rasulullah deyince, benden sonra gelerek hadislerimi ve sünnetimi rivâyet edecek ve insanlara öğretecek olandır buyurdular.”*³² Bu erdemlere ve üstünlüklere sahip olmanın onlara yüklediği

²⁶ el-Hatib, Şeref, 21

²⁷ el-Hatib, Şeref, 34-37 Paragrafta verilen bilgiler bu sayfalardan özetlenmiştir.

²⁸ el-Hatib, Şeref, 24-25

²⁹ el-Hatib, Şeref, 23-24

³⁰ el-Hatib, Şeref, 17

³¹ er-Ramahurmuzi, Muhaddis, s. 161-3;

³² el-Hatib, Şeref, 30-31.

vazife diğer insanlardan farklı bir çaba içerisinde olmalarını, yani hadis için rihle ve benzeri yoğun bir çabalar içerisinde bulunmalarını gerekli kılmıştır.

Aşırı övünme bazı hadisçileri ciddi hatalara düşürmüş, sıhhatinin problemlili olduğu araştırmaya bile gerek duyulmayacak kadar açık bazı rivâyetleri kabul ve kendi lehlerine yorumlamaya itmiş, hatta bazen çok yanlış tevillere sevk etmiştir. Bazı hadisçilerin, hadis ehlinin üstün iman sahibi olduğu yolundaki şu çıkarımı kendilerini ne kadar yücelttiklerinin bir örneği oluşturmaktadır. Bunun bir belgesi olarak el-Hatib'in kaydettiği şu teferruatlı rivayeti verelim: *Amr b. Şuayb'ın babasından ve dedesinden nakline göre Rasulullah (sav): "Hangi mahlukatın imanı sizce en acaip olanıdır? diye sorunca "Meleklerin" diye cevap verdiğimizde "Onların imanı niçin acaip olsun. Onlar Rablerinin yanındadırlar (elbette inanmaları gerekir)" buyurdu biz "Peygamberlerin" dediğimizde, "Onlar vahiy almaktadırlar ve elbette inanacaklardır, imanları niçin acayip olsun ki" buyurdu. "bizlerin imanı" dediğimizde "Ben içinizdeyken inanmanız tabiidir acayip olmaz. Bana göre halkın imanı en acayip olanı sizden sonra gelecek insanlardır. Onlar yazılı bir kısım sahifeler bulurlar ve içinde yazılana inanırlar" buyurdu. Sahih hadis kaynaklarında mesela Kütübü Sitte'de bulunmayan bu rivayeti el-Hatib hadis olarak değerlendirmekte ve "Rasulullah'ın ashab-ı hadisin imanını tavsifi" başlığı altında vermektedirler.³³ Öte yandan bu rivayet kabul edilse bile kastedilenin Kur'an olması daha muhtemel olmakla birlikte bazı hadisçiler bunu kendilerine yormaktadırlar. Kısacası bazı hadisçiler giriştikleri meşakkatli rihleler sebebiyle bu övünmeleri hak ettiklerine ikna olmuş gözükmektedirler.*

3. Hadisçilerce hadis öğreniminin ve hadis faaliyetlerinin zaruri bir unsuru olarak değerlendirilen hadis seyahatlerinin ana nedenlerinden biri de, hadise/sünnete kaynaklık eden sahabenin, Hz. Peygamber sonrasında çeşitli nedenlerle farklı bölgelere dağılıp yerleşmiş bulunmasıdır. Sahabeyle birlikte dağılan ve henüz yazılı bir kaynağı da bulunmayan hadislerin derlenmesi ve yok olmaktan kurtarılması düşüncesi daha sahabenin çoğu hayattayken gündeme gelmiş, hatta bazı girişimler de olmuştur.³⁴

Bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağını,³⁵ her bilenin üzerinde bir bilenin olduğunu³⁶ ve bu nedenle bilmeyenlerin bilene sorması gerektiğini³⁷ vurgulayan Kur'an'ın ilim talebine teşviki hadisçileri sahabenin takipçisi olmaya ve onlardan sünnet

³³ el-Hatib, Şeref, 32-33

³⁴ el-Hatib, Takyid, 87-98

³⁵ ez-Zümer, 39/9

³⁶ Yusuf, 12/76

³⁷ en-Nahl, 16/43

bilgisini almaya koşturmada kuvvetli bir muharrir olmuştur. Ayetlerin yanı sıra ilme ve ilim talebine teşvik eden pek çok rivâyet de bulunmaktadır. *İlim* veya *ilme teşvik* adıyla yazılan müstakil hadis kitapları yanında hemen her hadis kitabında *kitabu'l-ilm* bölümlerinin bulunması bunun delilidir. Bütün bu sağlam verilerin bulunmasına rağmen el-Hatib el-Bağdâdî (463/1071) gibi büyük bir hadisçinin hadis yolculuklarına dair yazdığı esere zayıf, hatta uydurma olarak nitelenen “*İlim Çin’de de olsa öğreniniz*”³⁸ rivâyetiyle başlaması ve varyantlarını toplayarak rivâyete kuvvet kazandırmaya çalışması³⁹ hadisçilerin meseleye ne kadar önem verdiklerini açık bir şekilde gösterir. Rivâyetlerde bahsedilen ilimden kastın hadis olduğu bilinmektedir.⁴⁰

Hadis için veya o günkü tabiriyle ilim için çok uzak mesafeleri göze almaya teşvik eden rivâyet ve gelenekler sebebiyle Sahabe döneminde başlamış bulunan kısıtlı derleme girişimleri muhtelif sebep ve değerlendirmeler sonucunda tamamlanamamıştır.⁴¹ Derlemenin yaygın bir şekilde başlatılması ve sonrasında da yoğun bir şekilde sürdürülerek sonuca ulaştırılabilmesi sahabenin talepleri olan tabiin dönemine kalmıştır.

4. Tabiin döneminin sonlarında hadis artık neredeyse tamamen yazılı malzemeye dönüştürülmüş bulunmaktaydı. Tabiin sonrasında da derleme faaliyetleri devam etmiş olmakla birlikte, bu dönemin tedvini tabiin dönemi tedvininden farklı olarak değerlendirilmelidir. Tabiin sonrası tedvin, şifahi rivâyetlerin yazıya dönüştürülmesinden çok, müteferrik halde bulunan yazılı hadis malzemelerinin daha büyük hadis koleksiyonları halinde derlenmesi anlamına gelmekteydi. Tabiin sonrasında hadis seyahatleri de tabii olarak genelde yazılı hadis kaynaklarına, bu kaynakların sahiplerine veya üzerinde tasarruf hakkı bulunanlara ulaşmak anlamına gelmektedir. Hadis öğrenimi ve öğretimi (*tahammulu'l-ilm*) için kullanılan terimler dahi hadis naklinin şifahi olmaktan çok yazılı malzemedan yapıldığını göstermekte ve böylece yazılı malzemedan alma ve nakletmenin ilk dönemlerden itibaren cari ve yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.⁴²

5. İlk sahabeler arasında yazı bilenlerin sayısının azlığından, yazabilenlerin de gençler olduğundan hareketle, kitap kültürüne aşina olmayan yaşlı sahabelerde yazı

³⁸ İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *el-Mevzuat*, Beyrut-1983, I, 215-216; es-Sehavi, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed, *el-Makasidu'l-Hasene*, Kahire-1991, s. 63;

³⁹ el-Hatib, er-Rihle, 71-76

⁴⁰ Çin olarak çevrilen *Sin* ile kastedilen yer Buhara ve Horasan civarında bir şehrin adıdır: el-Münavi, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir*, Mısır-Mektebetu't-Ticariye-1356, V, 542.

⁴¹ Sahabe dönemindeki hadis yazma faaliyetleri için bakınız: el-Hatib, *Takyidu'l-İlm*, s. 64-98

⁴² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara-1956, 25-30,

kültürünün gelişmediği veya yeterince yaygınlaşmadığı söylenebilir. Fakat genç sahabelerle tabiin dönemlerinde yazma ve kitap kültürü hayli ilerlemiş, okuyup yazabilen insanların sayısı öncesiyle kıyaslanamayacak kadar artmıştır. Hz. Peygamber döneminde Müslümanların henüz Arap Hicaz bölgesi dışına çıkamamış kapalı bir topluluk olma özelliği devam etmekteydi. Hz. Peygamber sonrasındaki fetihlerle birlikte fevkalade bir açılım sağlanmış, kitap kültürüne sahip toplulukların ülkeleri ele geçirilmiş, pek çok kültürle doğrudan diyalog kurulmak durumunda kalınmıştır. Fars ve Bizans gibi devletli toplulukların kendi kültürlerini yazıyla muhafaza ettiklerini, bilgi ve birikimlerini kitaplaştırdıklarını görmüş olmaları Müslümanları da bu işe teşvik etmiştir. Tabii olarak ilk derlenip kitap haline getirilecek unsurların başında da dinin ana kaynaklarından birini oluşturan sünnet ve onun ifadelendirilmiş halinden ibaret olan hadis malzemesi gelmiş, bu da rihleleri teşvik etmiştir.

6. İslam dünyasında kitabın ilk örneğini Kur'an oluşturmuştur. Kur'an'ın cem'i, yeniden yazılması ve ana nüshadan kopyaların oluşturulması, yani kitaplaşma sürecinin her aşaması ciddi bir tecrübe olmuştur. Daha sonra bir rivâyetin hadis olarak kabulünde ve hadislerin derlenmesinde de bu tecrübenin kullanıldığı gözlenmektedir. Kur'an'ın cem'indeki başarı ve meydana getirilen Mushaf üzerinde oluşan genel kabulün, insanları hadisleri derlemede cesaretlendirdiği düşünülebilir.

7. Tabiin döneminden itibaren rivâyetlerle meşgul olan, onları öğrenen, öğreten rivâyetleri yazarak toplamayı gaye edinen büyük bir topluluk daima bulunmuştur. Bunlar yaptıkları faaliyetleri dini bir görev, yüz akı⁴³ ve şeref⁴⁴ olarak telakki ettiği için üstlenmişlerdir. Allah'a ve Resulüne sevgisi sebebiyle bu zor görevi severek yerine getiren azımsanmayacak bir araştırmacılar grubunun bulunması hadis seyahatlerini teşvik eden ana unsurlardan biri olmuştur.

8. Hz. Peygamberle bir isnadda birleşme gibi dini ve duygusal tatminlerin yanı sıra, zamanın telakkilerine göre hadislerle meşguliyet kişileri ünlendirmekte, onları ilmî ve psikolojik tatmine ulaştırmaktadır. Örneğin hadisçilerin, özellikle de ünlü hadisçilerin akdettikleri imla meclislerinde⁴⁵ sayıları binlerle hatta on binlerle ifade edilen⁴⁶ talebenin

⁴³ er-Ramahurmuzi, Muhaddis, s. 164;

⁴⁴ el-Hatib, Şeref, s. 7-9, 12.

⁴⁵ Hadis yazdırmak için oluşturulan meclislere bu isim verilmektedir. İmla meclisi akdetmek, kökü Hz. Peygambere kadar götürülen kadim bir hadisçi geleneğidir. İmla meclisi akdetmenin ve bu meclislere katılabilmenin adabı ve riayet edilen bazı kuralları bulunmaktadır. Bu usulün uygulanışı ve kuralları için bakınız: es-Semâni, Edeb, s. 25-108; Koçyiğit, Hadis İstılahları, s. 166-167

⁴⁶ es-Sem'ani, Edeb, s. 17, 18,

bir araya gelmesi ve hatta çokluk sebebiyle muhaddisin müstemli⁴⁷ kullanmak mecburiyetinde kalması halifeleri bile özendirerek⁴⁸ sosyal statüdür. Bu statünün insanları hadis derlemeye ve başkalarının ulaşamadığı varyantlara ulaşmak için seyahatlere ve bu seyahatlerin meşakkatlerini göze almaya sevk etmiş olduğu kabul edilebilir bir gerekçedir. Bu husus, işin olumlu yanıdır. Bu rağbet ve teşvikin insanları garip rivâyetlerin peşine düşmeye, ilginç hikâyeleri ele geçirmeye ve hatta rivâyetler uydurmaya teşvik etmiş olması da gayet tabii karşılanmalıdır. Nitekim hadisçilerin yanıldığı ve şeytanın tuzağına düştüğü noktaların da bu gibi şeyler olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹

9. Zamanının en itibarlı ve entelektüel uğraşlarından biri olmasının yanı sıra hadis rivâyetinin geçim vasıtası olarak kullanıldığı ve bu yolla gelir temin edildiği de bilinmektedir. Her ne kadar bunun cevazı tartışılmışsa da,⁵⁰ fakir olan ve zamanını buna tahsis eden insanların rivâyeti karşılığında ücret alabileceğine kani olanlar bulunmaktadır.⁵¹ Örnekleri az da olsa geçim temini düşüncesi rivâyet toplamaya ve hadislerin peşisıra gitmeye insanları sevk etmiş olabilir.

10. Hadis ilmi bakımından durumu bilinmeyen râvîye *mestur* veya *mechul* denmektedir. Râvî, şahsı ve kimliği bakımından hadis çevrelerinde tanınmayan biriye veya kendisinden sadece bir râvî hadis rivâyet etmişse böyle râvîlere *mechulu'l-ayn* denmektedir. Şahısları ve adaletleri zahiren bilindiği halde hadis rivayeti ve ehliyetindeki durum ve adaletleri bilinmeyen râvîlere de *mechulu'l-hal* veya *mestur* adı verilmektedir. Bazı istisnalar dışında hadisçilerce böyle râvîlerin rivâyetleri makbul sayılmamaktadır.⁵²

Bir râvînin rivâyetteki ve hadisteki durumu ancak kendisinden gelen rivâyetlerin varyantları araştırıldığı, derlenip bir araya getirildiği ve mukayeselere tabi tutularak tahlil edildiğinde ortaya çıkabilir. Nitekim İbn Hibban (354/965) bunun birçok örneğini

⁴⁷ Müstemli: Kalabalık hadis meclislerinde, şeyhin sesinin topluluğun gerilerine ulaşamadığı durumlarda şeyhi duyabileceği yerde durup ondan duyduğu rivâyetleri yüksek sesle tekrar ederek arka kısımlara ulaşabilmesini sağlayan kişilerdir. Genellikle şeyhin ehliyetli talebeleri arasından şeyh tarafından görevlendirilirdi. Bir şeyhten müstemli vasıtasıyla hadis işiten şeyhten işitmiş hükmündedir. es-Suyutî, Tedrib, II, 116-129; Uğur, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 286-288

⁴⁸ Bazı Emevi ve Abbasi halifelerinin hadise yakın ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Bunlar içerisinde en ilginç örneklerden birini, Mutezili görüşleri kabul etmek istemeyen hadisçilere baskısı ve onları maruz bıraktığı mihnesiyle meşhur Abbasi halifesi Me'mun (198-218/814-234) oluşturur. Sakallı, Talat, Halife Me'mun ve hadisçilerle olan münasebeti, E.Ü.İ.F.D., VI, 1989, s. 267-270; VII, 1990, s. 113-117

⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, Telbis, s. 114-118

⁵⁰ el-Hatib, el-Kifaye, s. 240-1

⁵¹ el-Hatib, el-Kifaye, s. 243-4; İbnü's-Salah, s. 118-119

⁵² Uğur, age, s. 211-213

zikretmekte ve râvîlerdeki cehaletin ancak itibar veya mutabaat⁵³ araştırmasıyla ortadan kalkabileceğini ya da kesinleşeceğini ifade etmektedir.⁵⁴ Böyle bir araştırma yapmaksızın hadisin veya rivâyetin *ferd* veya *garib* olduğuna hükmetmek ve râvîlerini de mechul olarak kabul etmek doğru bir niteleme olmayacaktır. Râvînin hali ve hadisteki durumu hakkında bilgi edinmenin en emin yollarından biri onun yaşadığı yere giderek hakkında araştırmalarda bulunmaktır. Hadisçiler rihlelerle bunu kısmen yapmaya çalışmışlardır.

Yazdıklarımızın dışında hadis seyahatlerine yol açan daha birçok sebep bulunduğu muhakkaktır. Biz önemli gördüklerimizi zikretmekle yetindik.

Her ne sebeple olursa olsun birinci hicri asırdan itibaren hadislerin yazılı malzemeğe dönüştürüldüğü ve bu tarihten itibaren hadis rivâyetine de yazılı malzemenin rivâyeti olarak bakmanın daha doğru olacağını düşünüyoruz. Fakat yazılı dönemde bile şifahi rivâyetten vazgeçilmemiştir. Bu dönemdeki şifahi rivâyeti, yazılı malzemenin ehliyetli ve icazet sahibi şeyhten şifahi olarak dinlemek veya ona arzederek rivâyet izni almak çabası olarak değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.

b. Hadis Yolculuklarının Hedefleri ve Sonuçları

Hadis yolculuklarının sadece hadis ve rivâyet toplamaktan ibaret olmadığı, daha muhtevalı hedefleri ve sonuçlarının bulunduğu, ortaya çıkan sonuçlardan ve ürünlerden hareketle söylenebilir. Hadis seyahatlerinin bazı hedef ve sonuçlarını şöyle zikredebiliriz:

1. Öncelikle kaydetmek gerekir ki hadis alanındaki çalışmalar asla kurgusal ve masa başı üretimi değildir. Aksine hadis ürünleri ve hadis ilimleri, lehine ve aleyhine hararetle faaliyetlerden neşet etmiş, dinamizmini de bu mücadeleden almış, bu çekişmelerden doğmuş canlı ve dinamik çalışmalar olagelmıştır.

2. Hadis seyahatlerinin ana hedeflerinden biri, iyi bir hadis öğrenimi görme amacını gerçekleştirmektir.⁵⁵ İyi bir tedrisat, meşhur hocalardan ders almak veya meşhur öğretim kurumlarına intisap tarihi süreç içerisinde insanların seyahatlerine neden olmuştur ki bu da çok tabii bir durumdur. Nitekim günümüzde de bu amaca yönelik seyahatler, yer, şehir ve hatta ülke değiştirmeler yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Ünlü

⁵³ Özet olarak: Bir rivâyetin farklı varyantlarının araştırılmasına itibar, bu varyantlar arasındaki uyumun araştırılmasına da mutabaat denmektedir.

⁵⁴ Sönmez, Mehmet Ali, İbnu Hibban ve Cerh-Tadil Metodu, İstanbul-Bayrak Matbaası, s. 29-34

⁵⁵ et-Tirmizi, Sünen, V, 748-49; İbn Mace, Sünen, I, 10-12; el-Cezairi, Tevcih, s. 314-19; Acac, el-Veciz, s. 222-223

uzmanlardan ders almanın veya kalitesini ispatlamış kurumlarda öğrenim görmenin, öğrenim görene sağlayacağı kişisel, bilimsel, sosyal getirilerinin yanı sıra, insanların zihinlerinde ona karşı güven duygusu ve olumlu şartlanma da oluşturacaktır. Bunun günümüzdeki en güzel örneğini isim yapmış üniversitelerde okumaya olan rağbette görmek mümkündür. Hakkında böyle bir ön kabul ve güven duygusu oluşturabilmiş hadîşinin bu durumunun rivâyetlerine olumlu bir şekilde yansıtacağı; râvîler ve halk arasında kendisine ve rivâyetlerine karşı diğer meslektaşlarından daha mümtaz bir tevccüh sağlayacağı açıktır.

Rihlelerle iyi öğrenim imkânlarını araştıran hadîşçiler yine bu sayede hadis ricalinin ve hadislerin illetlerine vakıf olmuşlar, başkalarının muttali olamayacağı gizli yönlerine ulaşabilmişlerdir.

3. Hadis ilminde, özellikle rical ve tabakât ilminde hadisenin, zikrettiğimiz hususları destekleyecek bir başka boyutu daha ortaya çıkmaktadır. Ünlü bir hadis şeyhine veya şeyhlerine talebe olarak kabul edilen bir hadis öğrencisinin; talebelerinden biri veya birkaçı meşhur olabilen şeyhin hadîşçiler arasında itibarı son derecede artabilmektedir. Sonuçta itibar kazanmış bir hadîşçiyi cerh etmek veya rivâyetlerini tenkit etmek zorlaşacak ve cesaret isteyen bir iş haline gelecektir. Nitekim meşhur hadîşçilerden Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim b. Haccac (ö. 261/875) üzerinde oluşan genel hüsnü kabul⁵⁶ nedeniyle râvîlerinin diğer muhaddislerin râvîlerine nispetle daha az cerh edildiği düşünülebilir. Şeyhân'ın râvîleri ve rivâyetleri hakkındaki bu olumlu yaklaşımın tarihi süreçte Kütüb-i Hamse⁵⁷ benzeri bazı hadis kitaplarında yer alan râvî ve rivâyetlere de sirayet ettiği söylenebilir.

4. Muhaddislerin hadis seyahatleriyle ulaşmak istedikleri hedeflerden biri yanlarında nâzil isnadlarla bulunan rivâyetleri daha âlî⁵⁸ isnadlarla elde etme isteğidir. Hadis usulüne göre sahih olmadığı sürece kısa isnadın uzun isnada bir üstünlüğü yoktur, hatta râvîlerinin durumuna göre bazı hallerde uzun isnadı daha makbul sayanlar bile bulun-

⁵⁶ Bunun ispatı için bakınız: Sandıkçı, Kemal, Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar, s. 23-157

⁵⁷ Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Nesâî ve Tirmizî'nin telifi olan beş hadis kitabına denmektedir.

⁵⁸ Bir hadis müellifini veya râvîsini hadisin kaynağına en az sayıda râvî ile ulaştırılan isnad âlî isnaddır. Aynı müellif bir başka rivâyette kaynağına daha çok râvî ile ulaşıyorsa bu isnad da ona göre nâzil olarak kabul edilir. Bir başka tanımla, varyantları içerisinde inceleme noktasından kaynağına en az sayıda râvî ile ulaşan rivâyet âlî, en çok sayıda râvî ile ulaşan da nâzildir. Örneğin İmam el-Buhârî Hz. Peygambere bazı isnadlarda 9 râvî ile ulaşırken, bazı kerelerde sadece üç râvînin yer aldığı sülasiyat denilen isnadlarla ulaşmaktadır. Üç râvî ile ulaştığı isnadlar âlî, diğeri de nâzil'dir. Koçyiğit, Hadis İstihlaları, s. 30-37, 359-360.

maktadır.⁵⁹ Fakat âlî ve nâzil isnadlar sahihlikte eşitlerse hadisçilerin geneline göre isnadı daha kısa olan rivâyeti alıp kullanmak makbuldür. Âlî isnad talebi hadisçilerin geleneksel bir sünneti olarak değerlendirilmekte ve bunun için rihleler düzenlenerek geleceğin devam ettirilmesi teşvik edilmektedir.⁶⁰

Rivâyetin kaynağına en kısa yoldan ulaşmanın hadisçiler yanında birçok nedene bağlı olarak büyük kıymeti vardır. Dolayısıyla hadis talebelerine bu imkânı sağlayabilecek konumda olmanın râvîye veya şeyhe büyük itibar kazandıracığı da açıktır. Nitekim bu itibarlı konuma ulaşmak amacıyla yorucu seyahatlerin zorlu mahrumiyetleri göze alınabilmiştir. Hatta itibarlı olma uğruna isnadını belki de farklı ve âlî göstermek isteyen bazı râvîler; tedlis, irsal⁶¹ ve benzeri hadisçilerce hoş karşılanmayan ve makbul addedilmeyen yolları ve yöntemleri kullanabilmişlerdir.

Rivâyetin isnadında ne kadar az râvî yer alırsa, râvîlerden kaynaklanan yanılğı, hata, kasıtlı hareket ve benzeri kişisel tasarruf ve istismarların da o derecede azalacağı düşünülebilir. Yani güvenilir ve kısa isnadın çoğu kere sahih metin anlamına geldiğini söylemek de mümkündür. Güvenilir ve âlî bir isnadla Hz. Peygambere kadar ulaşmak hadisçiler için son derecede değerli olagelmıştır. Örneğin bu önemi ifade edebilmek için ilk hadis usulü eserlerinden birini yazmış ve eseri de günümüze kadar ulaşmış bulunan el-Hâkim (ö. 405/1015) eserine âlî ve nâzil isnadla başlamaktadır. Âlî isnad kullanma arzusu, bilgiyi kaynağından veya kaynağına en yakından alma isteğinden kaynaklanmaktadır ki, bu arzunun geçerliliği ve erdemi için Hz. Peygamberden kendilerine haber ulaşanların, sırf haberin ulaşmasıyla yetinmeyip bu haberi gelip bizzat Hz. Peygamberden sormaları ve benzeri bazı olaylar gerekçe gösterilmiştir.⁶²

Âlî ve nâzil isnad için hadisçilerce ortaya konan, teferruatlı olmakla birlikte bizim burada sadece bir kısmından bahsedebildiğimiz, görüş ve gerekçeler günümüzde tarihî metinlere yaklaşımda da geçerliliğini korumaktadır. Nitekim otantik olmak kaydıyla başta müellif nüshası, sonra da ona en yakın nüshalar muahhar nüshalardan daha kıymetli addedilir.⁶³

⁵⁹ es-Suyuti, Tedrib, II, 155-156

⁶⁰ İbnu's-Salah, s. 256-262; en-Nevevî, et-Takrib, s. 31

⁶¹ Bir rivayetteki kusuru çeşitli yollarla gizleyerek onu kusursuz gibi gösterme fiiline tedlis, Tabiinin rivayeti aldığı sahabeyi zikretmeyip hadisi doğrudan Hz. Peygamberden almış gibi rivayet etmesine irsal denmektedir.

⁶² el-Hâkim, Marife, s. 5-14; el-Hatib, el-Cami, I, 180-189.

⁶³ Langlois, s. 98, 102-105;

5. Hadis yolculuklarının bir başka hedefi, varyant tahkikidir. Hadis araştırmacı veya öğrencisi, yanında bulunan hadis varyantının muhtevasının doğruluğundan emin olmadığında, tabii olarak o rivâyetin başka varyantlarına ulaşarak muhtevanın doğruluğunu tahkik etmek ister. Özellikle emir veya yasaklama getiren rivâyetlerde tahkik daha da önemli hale gelir. Çünkü hadisler dini nass olarak değerlendirildiğinden, doğru ve güvenilir olmayan bir rivâyete dayanılarak konulacak hüküm dinî olarak değerlendirilecek, önceki ve sonraki tüm inananları bağlayıcı bir konum kazanabilecektir. Bu durum nedeniyle hadisler varyant araştırması ve tespiti demek olan itibar taramasına mutlaka tabi tutulmuştur. Sonuçta başka varyantlarının bulunduğu tespit edilen rivâyet, varyantlarının sayısı ve kuvveti ölçüsünde kuvvet kazanır ve amel edilebilme derecesine yükselir. Eğer varyantının bulunmadığı anlaşılırsa böyle bir rivâyet çoğu kere metruk veya münker olarak nitelenir ve gereğince amel edilmez.

Bazı durumlarda râvî, iyi bildiği halde zaman içerisinde unuttuğu veya iyi hatırlayamadığı bir hadisi tahkik etmek, yeniden hatırlayıp öğrenmek maksadıyla da rihlelerde bulunmuştur.⁶⁴

6. Hadis râvîlerinin durumunu araştırmak ve onlardan meçhul olan varsa cehaleti kaldırmak ve cerh-tadil açısından durumunu ve derecesini tespit etmek hedefine yönelik hadis seyahatleri de yapılmıştır. Râvî temelli hadis seyahatlerini de iki amaca yönelik olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlardan biri, ünlü şeyh ve râvîlerden hadis alma amaçlı seyahatlerdir ki bundan bahsetmiştik. Diğeri de, hadis râvîsinin veya şeyhinin hadisteki durumu ve ehliyetini, kişisel ve akli kabiliyetini, sosyal konumunu ve itibarını denemek amaçlı seyahatlerdir. Hadis ıstılahıyla söylemek gerekirse râvînin adalet ve zaptının durumunu ve derecesini tespiti yönelik deneme ve tecrübe seyahatleridir.

Râvî tetkiki ve güvenilirlik durumunun tespiti hadis ilminin temelini teşkil etmektedir. Hadis ilminin ana omurgasının bu temel üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Güvenilir rivâyet ve bilgi, güvenilen insanlarda bulunacağı için; güvenilirliği ve hadisteki ehliyeti hadis talebesinin sınamalarıyla kesinlik kazanmış olan râvîlere ulaşma amaçlı hadis seyahatleri yapılmıştır.

İlk asırdaki hemen tüm verileri hafızadaki bilgilerin şifahi yolla nakline dayalı bir alanda bundan daha güvenilir bir tahkik yolu ve yöntemi bulunamayacağı da açıktır. Bunu iyice kavramış bulunan hadisçiler bu uğurda tüm gayretlerini bezletmiştir. Râvîle-

⁶⁴ el-Hatib, er-Rihle, s. 118-124,

rin biyografileri ve hadisteki durumlarını ele alan ve hacimleri onlarca cildi bulan tabakat, rical ve şehir tarihlerinin kütüphanelerimizde bulunan devasa örnekleri bu gayretlerin açık bir göstergesidir. Onların fedakârca çalışmaları, râvîler ve rivâyetleri hakkında son derece titiz araştırmaları sayesinde sünnet kültürü heder olmaktan korunabilmiş ve günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Eğer gerçek hadisçiler, hadisçi geçinip her duyduğunu rivâyete kalkışanların peşine düşerek onları dizginleyip kontrol etmemiş olsalardı, sünnet malzemelerini derleyip toparlamasalardı, sünnet namına pek vahim bir durumun ortaya çıkması kaçınılmaz olabilirdi. Hadisçiler içerisinde kaynağına ve güvenilirliğine dikkat etmeksizin rastgele rivâyetleri alıp nakledenler elbette bulunabilir. Fakat onların içerisinden mühim bir çoğunluk rastgele rivâyete tabi olmadıkları gibi bundan sakınmayı ehemmiyetle vurgulamışlar ve kanaatlerini ayet⁶⁵ ve rivâyetlerle⁶⁶ teyit etmişlerdir.⁶⁷ Onların devasa gayretlerine rağmen bu alandaki olumsuzlukların önünün tam olarak alınamadığı düşünülecek olursa, bu çabalarının değeri daha iyi takdir edilecek ve bu kontrollerin olmaması halinde vahametinin ulaşacağı boyutlar daha iyi tahmin edilebilecektir.

7- Hadis yolculuklarının hedeflerinden bir diğeri, hadis müzakeresidir. Hadis müzakeresi hadisçilerin bir geleneği olagelmıştır. Hadis ezberi, kaynağını ve senedlerini tahkik, hüküm ve illetlerini araştırmak, bir hadisin muhtevasına göre hangi babda yer alması gerektiğini tespit etmek ve benzeri hususlar hadis müzakerelerinin temel konuları arasında yer almaktaydı.⁶⁸ Tarihi süreçte cereyan eden hararetli hadis müzakereleri sırasında metin tahlili ve tenkidinin yapıldığını da göstermektedir. Çünkü bu müzakereler kaynakların verdiği bilgilere göre sadece sened ve râvî tetkikleriyle sınırlı değildi. Aksine senedin gayesi olan hadis metinleri de en ince detaylarına kadar incelemeye tabi tutulmaktaydı.⁶⁹ Nitekim sabit ve sahih olduğu ispat edilinceye kadar rivâyet ve hadisle ilgili şüphelerle yaklaşılması, tereddüt ve sorularla karşılaşılması, her hadis olarak işitilene teslim olunmaması, iyice araştırılıp incelenmesinin gerekliliği hadis usulü eserlerinin ilk tavsiyelerindedir. Hadis usulü ilminin rivâyetler üzerindeki şüpheleri tahkik ve mümkün olursa giderme üzerine kurulduğu da söylenebilir. Hadis ve rivâyetlerin durumunun tespiti için, hadis ilmini bilen ve ricalini tanıyanlar arasında ciddi şekilde müzakere

⁶⁵ 17. İsra 36; 49. Hucurat 6.

⁶⁶ el-Hatib, el-Kifaye, s. 74-75

⁶⁷ er-Ramahurmuzî, Muhaddis, s. 175-181; el-Hâkim, Marife, 16-17; el-Hatib, el-Kifaye, s. 74-75.

⁶⁸ el-Hâkim, Marife, s. 140-146, 250-251

⁶⁹ el-Azami, Dirasat, II, 332-334; el-Kasimi, Kavaid, s. 242-243.

edilmesi, bu esnada ricalinin sened ve metinlerinin mukayesesi yine hadisçilerin yerine getirilmesini gerekli gördüğü zaruri işlerden biridir.

Müzakere, hadise hayat kazandıran çalışmalardan biridir. Müzakereler esnasında râvî yanlıgıları tespit edilip düzeltilmekte, rivâyet yolları ve bu yollara mensup kişilerin kimler olduğu belirlenmekte, mensubu olmadığı bir yolla hadis rivâyet eden hadis hırsızlarının sahtekarlık ve yalancılıkları ortaya çıkarılmaktadır. Örneğin Ebu Bekr Muhammed b. İshak şöyle anlatır: Buhara'da katıldığım, bir grup hadisçinin de hazır bulunduğu hadis müzakere meclisinde el-Emir İsmail b. Ahmed: *"Babası-Yezid b. Harun-Humeyd- Enes"* senediyle Hz. Peygamber'den *"Ümmetim merhume ümmettir"*⁷⁰ hadisini naklettiğinde ona: *"Allah Emir'in yardımcısı olsun bu hadisi ne Enes ne Humeyd ne de Yezid b. Harun rivâyet etmiştir. Siz nasıl oluyor da bu yolla rivâyette bulunuyorsunuz?"* dediğimde bir müddet sustu ve bana: *"Bu esasında Ebu Musa el-Eşarî'nin hadisidir."* diye cevap verdi. Meclisten ayrıldıktan sonra Ebu Ali Muhammed b. Salih el-Bağdadî bana *"Ey Ebu Bekir Allah sana hayırlar versin. Bu isnadla pek çok hadis rivâyet etmesine rağmen hiç birimiz karşı çıkma cesareti gösterememişti."* dedi.⁷¹

Rihle kelimesinden hareketle hadis seyahatlerinin mücerret yolculuktan ibaret olduğu zannedilmemelidir. Bu yolculuklar aynı amaca yönelmiş âlim ve talebelerin oluşturduğu gruplar halinde yapılmaktadır. Aylarca süren yolculuklar esnasında doğal olarak aralarında ilim alışverişi de yapmaktadırlar. Örneğin İbnu's-Salah ilim talebi için Horasan yolculuğunda bir araya geldiğini söylediği ancak isimlerini vermediği bazı âlimlerle isnadla kullanılan kısaltmaların farklı bölgelerdeki değişik kullanımları üzerine fikir teatisinde bulduklarını ifade etmektedir. Hatta Horasan'da karşılaştığı bazı Mağribli âlimlerle yolculuk esnasında öğrendiklerini müzakere eder, bölgesindeki hadisçilerin isnada kullandıkları kısaltmalar hakkında onları bilgilendirir ve onların rumuz kullanımları hakkında bilgi edinir. İlim uğrunda çok seyahat etmeleri nedeniyle bazı hadis âlimlerinin *rahhal* olarak vasıflandığını da yine İbnu's-Salah'tan öğrenmekteyiz.⁷²

Hadis müzakereleri çoğu kere gerçekten üst düzeyde yapılmakta, hatta bazı uzman hadis bilginleri kendi bölgelerinde hadis müzakere edebileceği kimseler bulamadıkları için başka yerlere gitmek durumunda kalmaktadırlar.⁷³ Aynı zamanda bu müzakereler hadisçilerin hadis ilmindeki durum ve seviyelerini ortaya çıkarma ve tespit vası-

⁷⁰ Hadisin değişik varyantları bulunmaktadır. Bakınız: Ahmed b. Hanbel, Müned, IV, 408,410,418

⁷¹ el-Hâkim, Marife 145-146

⁷² İbnu's-Salah, s. 204

⁷³ el-Hâkim, Marife, s. 140-142 den özetle

tası da olmaktadır. Örneğin hadis müzakereleriyle meşhur Ebu Zur'a (ö. 264/878) Ahmed b. Hanbel'in (241/856) bir milyon hadis bildiğini söylediğinde bunu nereden bildiği sorulur, o da: *"Kendisiyle müzakere ettim her bapdaki miktar-ı mahfuzunu tedkik ile tahminde bulunuyorum"* diye cevap vermiştir.⁷⁴

İster tecrübi olsun isterse zihni olsun bütün sanat ve mesleklerde olduğu gibi hadis sanatında da müzakere ve tartışmalarda bulunmaksızın ve uzmanlarıyla uzun süren birliktelikler olmaksızın hadisin illetlerine, râvîlerin gizli durumlarına vakıf olmak mümkün olamamaktadır. Halbuki bu vukufiyet hadisin sıhhat durumunu tespit için son derecede önemlidir. Yapılan müzakere ve münakaşalarla hadis talebesinde ilim melekesi, araştırma arzusu, birbirine bağlılık ve saygı oluşmaktadır. Örneğin İmam et-Tirmizi (209-279/825-893) *Sünen* kitabını kastederek :

"Bu eserde mevcut olan hadislerin, ricalin ve tarihin illetlerine dair bilgileri tarih kitaplarından çıkarıp derledim. Bu hususta en çok Muhammed b. İsmail (el-Buhârî) ile yaptığımız müzakerelerden istifade ettim. Bu eseri oluştururken Abdullah b. Abdirrahman ve Ebu Zur'a ile de müzakerelerde bulundum. Fakat bunlarla olan müzakerelerim az, Muhammed (el-Buhârî) ile müzakerelerim daha çoktur. Zaten Irak'ta ve Horasan'da ilâ, tarih ve isnad bilgisi Muhammed b. İsmail'den daha fazla olan birini de görmedim." demektedir.⁷⁵ Buna göre et-Tirmizi'nin *Sünen* kitabını hadisler üzerinde yaptıkları bilimsel müzakereler sonucunda oluşturduğu ve müzakerede bulunduğu âlimlerin uygun bulduğu rivâyetleri eserine aldığı anlaşılmaktadır.

Kısacası hadis yolculuklarıyla birlikte gerçekleştirilen hadis müzakereleri sayesinde hem rivâyetlerde rastlanan muhtelif hatalar düzeltilmiş, hem de bilgi alışverişinde bulunulmuştur. Böylece hadisin itibarı artırılarak Müslümanların ortak kültürü haline gelmesi temin edilmiştir.

8- Hadis ve hadis seyahatleri sayesinde hicri ilk asırlarda benzersiz bir bilimsel ve kültürel diyalog yaşanmıştır. Bu diyalog dar bir bölgede yaşanmamış, oldukça geniş çerçeveli ve neredeyse tüm İslam dünyasını kapsayan bilgi alışverişi faaliyeti olmuştur. Yine bu faaliyet sadece hadis âlimleri ve râvîleriyle sınırlı kalmamış, halkın katılımına açık imla meclisleriyle genel karakterli bir kültürel faaliyet halinde cereyan etmiştir.

⁷⁴ Ahmed Naim, Mukaddime, s. 66

⁷⁵ et-Tirmizi, *Sünen*, V, 738; Itr, el-İmamu't-Tirmizi, s. 17-18

Hadisçilerin hadis varyantlarını derleme, hadis râvîlerini ve rivâyetlerini tahkik amaçlı rihlelerde bulunma geleneği insanlar arasındaki ilmi ve sosyal diyalogun ilk ve en yaygın örneklerinden birini oluşturur. Hatta hadis derleme çalışmalarını ve bu uğurdaki rihleleri, İslam dünyasındaki uzun süreli ilmi çalışmaların önemli bir örneği olarak nitelemek mübalağa olmayacaktır. Bu gayretleri sebebiyle onlar rahhâlu'l-ilm (*ilim gezgini*) sıfatının yanı sıra, ilim taşıyıcıları (*hameletu'l-ilm*) olarak da tavsif olunmuşlardır.⁷⁶ Hadisçileri, taşıdıkları hamulenin muhtevasından habersiz, bazen zararlı şeyler taşıdığına farkında olamayan gafiller, özden haberi olmayan kabuk olarak niteleyen bazıları bulursa da⁷⁷ onlar, topladıkları ve naklettikleri hadis malzemesiyle mühim bir işi başarmış, sadece kendilerine değil fıkıh başta olmak üzere hemen tüm İslam bilimlerinin kurulması ve gelişmesine sağladıkları malzemelerle katkıda bulunmuşlardır. Hadisçiler hadis malzemesinin yorumunu fıkıh ve sair disiplinlerin âlimlerine bırakmayı kendileri için bir eksiklik olarak değerlendirmedikleri gibi, belki de bu hareketlerini ayet⁷⁸ ve hadislere⁷⁹ uygun davranış olarak algılamış olmalıydılar. Nitekim eş-Şafii (150-204/768-820) tarafından hadisçilerin eczacı olarak tanımlanmış olması⁸⁰ onların algılarına uygundur. Bu mütevazı algılarıyla hadisçiler alan ayrımını ve interdisipliner yardımlaşmayı da başlatmışlardır.

9- Hadis yolculuklarının bütün boyutlarıyla her zaman rivâyete olan yolculuklar olarak değerlendirilmesi yeterli olmayabilir. Döneminin siyasi ve içtimai veya kişisel baskılarından bunaldığı için âlimlerin yer değiştirmeleri, kendi vatanlarını ve diyarlarını bırakıp, kendileri için daha emin ve güvenilir buldukları, daha iyi şartlara kavuşmayı ve daha yararlı olmayı umdukları yerlere göçmeleri az görülen şeylerden değildir. Bu, hicri ilk asırların en popüler dini ve ilmi faaliyet alanlarından biri olan hadis için de geçerlidir. Hadisçilerin yaptığı iş bizzat kendileri tarafından doğrudan din ve peygamberle ilişkilendirildiğinden büyük sorumluluk ve vebal atfedilmiş; buna mukabil uhrevi büyük mükâfatlar vaat edilmiş veya yine aynı derecede vahim uhrevi tehditler dile getirilmiştir. Biz bunlardan bazılarını makalemizin baş kısmında zikrettik.

Manevi vaat ve tehditlerin yanı sıra âlimler üzerinde cezbedici maddi ve dünyevi vaatlerle, birçok siyasi içtimai ve hatta kişisel baskı ve kıskançlıkların bulunduğu

⁷⁶ el-Hatib, el-Cami, I, 133; en-Nevevî, Tehzibu'l-Esma, Beyrut-1996, I, 45

⁷⁷ İbn Kuteybe, Te'vil, s. 5, 10-12; İbn Furek, Müşkulu'l-Hadis, s. 38-39; İbnü'l-Cevzi, Telbis, s. 115.

⁷⁸ 12. Yusuf 76, 16. Nahl 43, 21. Enbiya 7.

⁷⁹ eş-Şafii, er-Risale, s. 401; et-Tirmizi, Sünen, V, 33-34; ed-Darimi, Sünen, s. 75-76; es-Suyuti, Katfu'l-Ezhar, s. 28-30.

⁸⁰ ez-Zehabi, Siyer, I-XXIII, Beyrut-1413, X, 23; Nazlıgöl, s. 138

söz etmek de mümkündür. Âlimlerin olumlu vaatlere ulaşmak ve olumsuzluklardan uzaklaşmak amacıyla göç etmeleri de mümkündür. Tabii olarak her âlim de bilgisini, tecrübesini hatta kitaplarını da birlikte götürmektedir. Hadisçiler de göçmen âlimlerin başlarında gelebilirler. Râvîlerin bazılarının birden çok nispete sahip olması, yani birden çok beldeye mensubiyetle anılmaları bunun delillerinden sayılabilir.⁸¹ Hadise atfedilen önemle mütenasip olarak, hadisçiler üzerindeki siyasi, içtimai, mesleki ve kişisel baskılar daha yoğundur. Örneğin İslami ilimlerle uğraşanlar içerisinde sadece hadisçileri denetim altına almak üzere cerh ve tadil adıyla bir sistem geliştirilmiştir. Cerh-ta'dil veya benzeri başka bir sistemin İslami ilimlerin diğer alanlarında varlığı ve uygulaması da bilinmemektedir.

10. Hadis yolculuklarının hedeflerinin veya bu yolculuklar sonucunda elde edilen birikimin olumlu şekilde değerlendirildiğini söylemek her zaman mümkün değildir. Zaten büyük bir topluluk tarafından yürütülen her hangi bir sosyal veya bilimsel faaliyet içerisinde yer alan herkesin niyetinin iyi ve olumlu olması, insanların yapısı düşünüldüğünde mümkün gözükmemektedir. Hadisçiler içerisinde de hadis yolculuklarını ileriye dönük maddi ve manevi çıkarları için yapmış olabilecek ve elde ettiği birikimi maddi veya manevi getiriye dönüştürmek isteyen insanların bulunması da tabii karşılanmalıdır. Nitekim rihlelerin her zaman hadisin veya râvîlerin durumunu araştırıp en sahihine ulaşmak niyetiyle yapılmadığını kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz. Hadisçiler içerisinde bir gurup insanın diğer muhaddislerin ulaşamadığı garip yani yaygın olmayan ve genel kabul görmemiş rivâyetlere ulaşmaya çalıştığı, münker hikayeleri dinlemekten hoşlandığı, bazılarının rivâyet adına her rastladığını rastgele kimselerden aldığı ve öylelerine kitap hamalı denilerek ciddi bir şekilde tenkit edildiği nakledilmektedir.⁸²

Bazı râvîlerin veya hadis toplayıcılarının işlerini gereken ciddiyet ve titizlikle yapmamış olmaları, hadis talebi sırasında veya imla meclislerinde öğrenmek ve tahkik etmek amacıyla değil de, sırf hadisi rivâyet hakkına sahip olan şeyhten rivâyet iznini alabilmek amacıyla hareket etmiş olması da mümkündür ve rastlanabilen örneklerdir. Nitekim el-Gazzalî'nin (450-505/1059-1112) bu husustaki ifadelerini, hadisçilik iddiasında bulunan bazılarının durumunu iyi yansıttığı için kaydetmek istiyoruz: "İlmin sağladığı ayrıcalık gururuna kapılan bir başka gurup da vakitlerini hadis ilmine tahsis edenlerdir. Bunlardan kastım hadis dinlemeye düşkün, pek çok hadisi toplamaya, âlî fakat

⁸¹ el-Hatib, Telhisu'l-Müteşabih, I, 217; en-Nevevi, Tehzib, I, 122; ez-Zehebi, Mucem, I, 104; İbnu's-Salah, s. 404-408;

⁸² er-Ramahurmuzi, Muhaddis, s. 160-162; el-Hâkim, Marife, s. 3-4; el-Hatib, el-Kifaye, 120-122

garib isnadlara ulaşmaya çalışanlardır. Bunlardan birinin tüm himmeti *ben falan şeyhten rivâyet ediyorum, falan şeyhi de gördüm, bende başkalarında olmayan isnadlar vardır* diyebilmek amacıyla beldeler dolaşıp şeyhlerle görüşmektir. Bunlar birçok yönden aldanmaktadır. Naklettikleri hadisi/sünneti anlamaya gayret göstermedikleri için böyleleri kitap hamalı gibidirler. Onlar sırf naklin yeterli olduğunu düşünürler. Halbuki yaptıkları kusurludur ve hamallıktan başka kazançları yoktur. Bazıları manasını anlamadıkları için amel etmez bazıları anlasa da amel etmez. Bazıları bilinmesi farz-ı ayn olan kalbin tedavisi ve ilacını öğrenmek yerine, hiçte ihtiyaçları olmadığı halde âlî isnad peşinde koşmak ve isnadları çoğaltmakla meşgul olurlar. İnsanlar onlara itibar etmiş olmalarına rağmen onlar hadis işitmenin (sıma'ın) gereğini de yerine getirmezler. Her ne kadar mücerred sıma'ın faydası yoksa da onlar bu yolla hadisi ispat ederler. İspattan sonra idrak, idrakten sonra da amel gelmektedir. Buna göre önce hadis sıma', sonra idrak, sonra hıfz, sonra amel ve sonra da öğretimi gelir ki hadisçi geçinenler bu bütün içerisinde sadece sıma' ile yetinmekte, hatta bunu dahi bihakkın yerine getirmemektedirler. Örneğin şeyhe hadislerin arz edildiği bir meclise çocukların da geldiğini, şeyhin kıraat esnasında uyduğunu ve çocukların da oyuna daldıklarını görürsün. Buna rağmen bu çocuklar büyüdüklerinde o şeyhten hadis dinlediklerini iddia ile rivâyet edebilsinler diye şeyhten hadis dinleyenlerin silsilesine yazılır. Hadis meclislerinde bulunan bazı yetişkinler de bazen gafil davranır, ne kulak verip dinler ne de anlamaya çalışır, bilakis konuşmak, yazı yazmak ve benzeri şeylerle meşgul olurlar. Kendisine hadis okunan şeyh (kıraa ale'sşeyh), okunan şeyde yanılğı olsa veya okuyan okuduğunu değiştirip farklı bir şey okusa ne anlar ne de farkına varır. Bütün bunlar cehalet ve gaflettir. Halbuki hadiste olması gereken şey Rasulullah'tan (a) dinlediğini iyice ezberlemesi ve ezberlediği gibi nakletmesidir. Böylece rivâyet ezbere, ezber ise doğrudan işitmeye dayanmış olur."⁸³

Kısacası kötü niyetli ve lakayt insanların sayıları az da olsa hadisçiler içerisinde de bulunabildiğini, hatta işin el-Gazzali'nin zikrettiği komedi gibi uygulamaların mevcudiyetini kaynaklarımız bildirmektedir. Bu gibi durumlar hemen her bilim alanındaki araştırma ve faaliyetlerde olabilecek tabii durum olarak kabul edilmelidir. Belki de istisna teşkil edebilecek olan istismarcı tutum ve durumları ölçü alarak, tarih içerisinde bir benzeri daha gösterilemeyecek olan hadis derleme çabalarının bütününe işe yaramaz çabalar gibi göstermek doğrusu insafli bir davranış olmayacaktır.

⁸³ el-Gazzali, Ebu Hamid Muhammed, İhyau Ulumi'd-Din, İstanbul-1985, III, 385-386; karşılaştır, Yücel, Ahmet, age. s. 62-63

11. Hicri ilk asırlardaki hadisçilerin üstün çabaları ve yorucu rihleleri sayesinde hadis/sünnet İslam dünyasında daha da yaygınlık kazanmıştır. Sahabelerin her birinin sünnet ve hadis bilgisi hususi olarak yerleştikleri yerlerde bilinip uygulanmakta, yani büyük ölçüde mahallilik karakteri arz etmekteydi. Rihlelerle gerçekleşen hadis diyalogu ve tedvini sayesinde hadis/sünnet Müslümanların yaygın ortak kültürü haline gelmiş, hatta onlar arasında insanların gündelik bireysel, ailevi, sosyal ve dini hayatlarından tutun da şehirlerin yapılanması ve panoramasının oluşumuna kadar birçok yönden müşterek görünümlü hayat tarzının kurulmasını temin etmiştir.⁸⁴

12. Hadise olan ilgi, talep ve rihlelerin yoğunluğu belli bazı bölgelerde hadis ekolleri ve mekteplerinin ortaya çıkmasını veya var olanların şöhret bulmasını sağlamış olabilir. Bunun ilk örneğini Hicaz bölgesi oluşturmaktadır. Bilindiği gibi hadis öğrenimi ve rivâyet elde etme maksatlı ilk seyahatler sahabenin yoğun olarak yaşadığı ve Peygamber atmosferinin diğer yerlere göre daha iyi devam ettirildiği bölgeler olan Medine, Mekke ve civarına olmuştur. Bu bölgeler aynı zamanda hac ve umre ibadetlerinin merkezidir. Bu durum buralarda hem ibadet hem ilim alışverişini birleştirme ve aynı zamanda ikame edebilmeyi mümkün kılmakta, hadis talebesinin buralara rağbetini artırmaktaydı. Bu bölgenin hac mekanı olma özelliği devam etmekle birlikte, zaman içerisinde sahabenin kalmaması, siyasi ve ilmi şartların ve yönelişlerin değişmesiyle hadis için menba ve ilk ilim merkezi sayılan bu beldelerin yerini başka şehirler ve bölgeler almış, hadis seyahatleri de doğal olarak farklı yerlere yönelmiştir.⁸⁵

Hadise olan ilgi sebebiyle, hadis öğretiminin amaçlandığı farklı seviyelerde eğitim veren hadis medreseleri yani dâru'l-hadisler altıncı hicri asırdan itibaren kurulmaya başlanmıştır.⁸⁶ Bazıları kısa ömürlü olmakla birlikte bazıları uzun asırlar varlıklarını devam ettirebilmiş olabilen hadis medreseleri Osmanlı döneminde de medrese sistemi içerisinde yerini almış kurumlardan olmuştur.⁸⁷

Başlangıçta şeyhten şeyhe, râvîden râvîye, beldeden beldeye yapılan hadis tedvini çabalarının benzerinin, günümüzde metin derleme ve inşası için de gösterilmesi gereklidir. Önceden olduğu gibi, günümüzde de rihleler en iyi hadis üstatlarına olabileceği gibi en iyi hadis eserlerini aramak ve incelemek üzere en zengin kütüphanelere de olabi-

⁸⁴ Yücel, age. s. 54-55

⁸⁵ Juynboll, G.H.A., Hadis Tarihinin Yeniden İnşası, terc. Salih Özer, Ankara-2002, s. 62-63

⁸⁶ Yücel, age. 65-66

⁸⁷ Gül, Ahmet, Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l-Hadislerin Yeri, Ankara-1997, s. 137-201

lir. Böyle bir gayret içerisinde olmadan yapılacak hadis çalışmalarının yeterli verimlilikte olamayacağı da söylenebilir.⁸⁸

Sonuç

Görüldüğü üzere çok zorlu meşakkatlere tahammülle gerçekleştirilen hadis derleme ve tedvin faaliyetlerinin bereketli bir sonucu olmuştur. Bu faaliyetler neticesinde hadisler toplanmış, yazılı kaynaklara aktarılmış, tedvin ve tasnif edilmiştir. Rivâyetlerin kaynakları ve bu kaynaklardan sonrasına intikal yolları ve usullerine vakıf olunmuştur. Hadisleri nakledenlerin kimlik ve kişilikleri, dini tutum ve davranışları, toplum içindeki durum ve itibarları, doğruluk ve istikametleri, hadis diliyle adalet ve zabtları inceden inceye araştırılmıştır. Böylece yapılabilecek yalan ve sahtekârlıkların önü alınmaya ve bu yolla da hadis korunmaya, güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Hadisçilerin gerçekleştirdiği bu hummalı faaliyetin etkileri hadisle sınırlı kalmamış, yapılan tahkik ve tespitlerle birçok İslami ilme veri sağlanırken, gayret ve usul bakımından da onlara ilham kaynağı olmuştur.

Kaynaklar

- Acac, Muhammed, **el-Veciz fi Ulumi'l-Hadis**, Dımeşk 1985
- Açikel, Ayşe, **Kur'an'ın Cem'i ile İlgili Rivâyetler ve Tahlili**, basılmamış yüksek lisans tezi, Kayseri-2007.
- Ahmed. Hanbel, **Müsned**, İstanbul 1981
- Ahmed Naim, Babanzade, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi Mukaddimesi**, Ankara-1982
- el-Azami, Muhammed Mustafa, **Dirasat fi'l-Hadisi'n-Nebevi**, Beyrut-1985
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, İstanbul-1992
- _____, **Edebu'l-Müfred**, Beyrut-1990
- el-Cezairi, Tahir b. Salih b. Ahmed, **Tevcihu'n-Nazar ila Usuli'l-Eser**, Beyrut-ts. Daru'l-Marife ed-Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, **Sünen**, İstanbul 1981
- Ebu Gudde, Abdulfettah, **İlim Uğrunda**, çev. Faruk Beşer, İstanbul 1985,
- el-Gazzali, Ebu Hamid Muhammed, **İhyau Ulumi'd-Din**, İstanbul 1985,
- Gül, Ahmet, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l-Hadislerin Yeri**, Ankara 1997,
- el-Hâkim, Ebu Abdillah, **Marifetu Ulumi'l-Hadis**, Kahire-ts. Mektebetu'l-Mütenebbi,
- el-Hatibu'l-Bağdadi, Ebu Bekr Ahmed b. Ali,
- _____, **el-Cami li Ahlakı'r-Râvî ve Adabı's-Sami'**, Beyrut 1991
- _____, **el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye**, Kahire-ts, Daru'l-Kutubu'l-Hadisiyye
- _____, **er-Rihle fi Talebi'l-Hadis**, tahkik Nureddin Itr, Beyrut 1975

⁸⁸ Hadis yolculukları hakkında geniş bilgi için bakınız: Ebu Gudde, Abdulfettah, **İlim Uğrunda**, çev. Faruk Beşer, İstanbul-1985, s. 27-189

- _____, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, tahkik M. Said Hatiboğlu, Ankara 1991,
- _____, **Takyidu'l-İlm**, tahkik Yusuf el-Iş, Beyrut 1974
- _____, **Telhisu'l-Müteşabih fi'r-Resm**, tah. Sükeyne eş-Şihabi, Dımışk 1985
- Itr, Nureddin, **el-İmamı't-Tirmizi ve'l-Muvazene beyne Camiıhi ve beyne's-Sahihayn**, Beyrut 1985
- İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, **Telbisu İblis**, Beyrut- ty, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, _____, **el-Mevzuat**, Beyrut 1983,
- İbn Ebi Davud, Ebu Bekr Abdullah, **Kitabu'l-Mesahif**, tahkik, Arthur Jeffery, Mısır 1936
- İbn Furek, Ebu Bekr, **Müşkilu'l-Hadis**, tahkik Musa Muhammed Ali, Beyrut 1985
- İbn Kuteybe, ed-Dineveri, **Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis**, Beyrut-ts. Daru'l-Kutub
- İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, **Sünen**, İstanbul 1981
- İbnu's-Salah, Ebu Amr Osman, **Ulumu'l-Hadis**, tahkik Nureddin Itr, Beyrut 1984
- Juynboll, G.H.A., **Hadis Tarihinin Yeniden İnşası**, terc. Salih Özer, Ankara 2002,
- el-Kasimi, Muhammed Cemaluddin, **Kavaidu't-Tahdis**, Beyrut 1987
- Koçyigit, Talat, **Hadis İstılahları**, Ankara 1980,
- Malik b. Enes, **el-Muvatta**, İstanbul-1992,
- el-Münavi, Abdurrauf, **Feyzu'l-Kadir**, Mısır 1356
- Nazlıgöl, Habil, **İmam Şafii'nin Hadis Kültüründeki Yeri**, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1994
- en-Nevevî, Ebu Zekerıya Yahya b. Şeref, **et-Takrib fi Fenni Usuli'l-Hadis**, Halep-ts. Mektebetu'l-Halbuni.
- _____, **Tehzibu'l-Esma ve'l-Luğat**, Beyrut 1996,
- er-Ramahurmuzi, el-Hasan b. Abdırrahman, **Muhaddisu'l-Fasil Beyne'r-Râvî ve'l-Vai**, tah. Muhammed Acac, Beyrut 1984
- Sakallı, Talat, **Halife Me'mun Ve Hadisçilerle Olan Münasebeti**, E.Ü.İ.F.D., VI, 1989, VII, 1990,
- Sandıkçı, Kemal, **Sahih El-Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar**, Ankara 1991
- es-Sehavi, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed, **el-Makasıdu'l-Hasene**, Kahire 1991
- es-Semânî, Ebu Sa'd Abdulkerim, **Edebu'l-İmla ve'l-İstimla**, tah. Max Weisweiller, Leisen 195
- Sezgin, M. Fuad, **Buhârî'nin Kaynakları**, Ankara-1956
- Sönmez, Mehmet Ali, **İbnu Hibban ve Cerh-Tadil Metodu**, İstanbul- ts. Bayrak Matbaası,
- es-Suyutî, Muhammed Celaluddin, **Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevi**, Beyrut 1985
- _____, **Katfu'l-Ezhari'l-Mütenasire fi'l-Ehadisi'l-Mütevaitire**, Beyrut 1985
- eş-Şafiî, Muhammed. İdris, **er-Risale**, tah. A. Muhammed Şakir, Kahire 1309
- et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, **Sünen**, İstanbul 1981
- Uğur, Mücteba, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992
- Yücel, Ahmet (Editör), **Oryantalistlerin Gözüyle İslam Yaklaşımlar Örnek Metinler**, İstanbul 2003.
- ez-Zehabî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, **Siyeru Alami'n-Nubela**, Beyrut 1413,